

22. Kushh O. Ye. (2015) Zakordonny`j dosvid opty`mal`nogo spivvidnoshennya rizny`x form vlasnosti v komunal`nomu gospodarstvi [Foreign experience of the optimal ratio of different forms of ownership in public utilities]. *Teoriya i prakty`ka pravoznavstva*. – Theory and practice of jurisprudence, 2 (8) / 2015 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 08.04.2020

УДК 33.339.5

DOI 10.33111/vz_kneu.21.20.01.13.089.095

Потапенко Д.О.

к.е.н., ст. викладач кафедри
Теоретичної та прикладної економіки
Університет економіки та права «КРОК»
вул. Табірна, 30-32, Київ, 03113
e-mail: denn2501@gmail.com

СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОГО ЕКСПОРТУ ЯК ВИКЛИК РЕГУЛЯТОРНИЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ

Potapenko D.O.

Ph.D., senior teacher of the department
Theoretical and applied economics
University of Economics and Law «KROK»
street Tabirna, 30-32, Kyiv, 03113
e-mail: denn2501@gmail.com

STRUCTURE OF UKRAINIAN EXPORTS AS A CHALLENGE TO THE GOVERNMENT REGULATORY POLICY

Анотація. У центрі уваги статті — проблема товарної структури українського експорту, передумови та суспільні наслідки переважання сировинних товарів і продуктів їх первинної обробки в складі вартості зовнішньої торгівлі товарами. Стаття тлумачить структуру зовнішньої торгівлі як, по-перше, важливий фактор соціально-економічного розвитку України, по-друге — закономірну рису моделі функціонування її економіки, що передбачає генерацію доходів для доволі обмеженого кола бенефіціарів за стагнації попиту на висококваліфіковану працю та мінімальних стимулів до якісного оновлення капіталу. Автор обґрунтовує центральну тезу свого дослідження — саме висока прибутковість технологічно відсталого сировинного експорту створює суспільні умови для відтворення технічної відсталості національного виробництва і використовує для цього дані сільського господарства — галузі, з найбільш динамічним зростанням обсягів експорту за останні роки.

Застосування комплексу теоретичних (зокрема концепції «Мальтузіанських» і «Шумпетеріанських» видів економічної діяльності) та емпіричних підходів (методи аналітичного групування та ранжування панельних даних, а також індикатори концентрації економічної активності: показники ентропії, та коефіцієнти ринкових часток У. Шепарда) дозволило обґрунтувати такі основні результати.

Структура українського експорту суттєво обмежує можливості розвитку національної економіки та сприяє граничній концентрації вигід від зовнішньої торгівлі у вкрай вузькому колі бенефіціарів з мінімальними позитивними ефектами для широких верств населення та галузей, пов'язаних з експортерами в «ланцюжках створення цінності».

Пріоритетним напрямом регуляторної політики, адекватної викликам, що формують проблеми структури експорту України визначено підвищення вибірковості дії важелів регуляторного впливу. Зокрема, запровадження диференціації доступу до пря-

мих дотацій за ознакою пропорцій розподілу доданої вартості, створеної експортером, за напрямками використання. Крім того, обмеження можливості повернення ПДВ експортерам сировини та продуктів її первинної обробки.

Ключові слова: експорт, товарна структура, індекс ентропії, мальтузіанські види економічної діяльності, державне регулювання

Abstract. The article focuses on the problem of the commodity structure of Ukrainian exports, the preconditions and social consequences of the predominance of raw materials and products of their primary processing in the value of foreign trade in goods. The article interprets the structure of foreign trade as, firstly, an important factor, causing the socio-economic development of Ukraine, and secondly — as a significant feature of its economy's model, which provides high incomes for a fairly limited number of beneficiaries, while the demand for highly skilled labour is stagnated and minimal incentives for quality capital renewal are formed. The author substantiates the central thesis of his research — it is the high profitability of technologically backward raw material exports creates social conditions for reproducing the technical backwardness of national production, using as a sample the performance of agriculture — industry, with the most dynamic export growth in recent years.

The using of a set of theoretical (including the concept of «Malthusian» and «Schumpeterian» types of economic activity) and empirical approaches (methods of analytical grouping and ranking of panel data, as well as indicators of concentration of economic activity: entropy, and market share ratios U. Shepard) allowed us to gain such main results.

The structure of Ukrainian exports significantly limits the opportunities for national economic development and promotes the maximum concentration of benefits from foreign trade in a very narrow circle of beneficiaries with minimal positive effects for the general population and industries related to exporters in the «value chain».

The priority direction of regulatory policy, adequate to the challenges posed by the problems of the structure of Ukraine's exports, is to increase the selectivity of the levers of regulatory influence. In particular, the introduction of differentiation of access to direct subsidies on the basis of the proportions of the distribution of value-added, created by the exporter, by directions of use. In addition, limiting the possibility of VAT refunds to exporters of raw materials and products of its primary processing.

Key words: export, commodity structure, entropy index, «Malthusian» types of economic activity, state regulation

JEL Classification: F11;F43;F61

Вступ. Україна належить до групи країн з порівняно високою експортною квотою (вище середнього по ЄС рівня), а надходження від експорту відіграють критично важливу роль у процесах економічного відтворення. Останні роки великий суспільний резонанс мають зміни в товарній і географічній структурі українського експорту. Зокрема великі сподівання на отримання імпульсу для соціально-економічного розвитку покладаються на розширення частки товарів, що експортуються в ЄС, на розширення масштабів сільськогосподарського експорту. Проте соціально-економічні наслідки розширення масштабів експорту до ЄС і змін його товарної структури наразі не завжди вписуються у бачення властивої розвинутих країнам моделі стійкого зростання. Рівень оплати праці, що сільське господарство генерує для переважної більшості зайнятих в галузі, залишається нижчим за середній показник по українській економіці. Помітного зростання у виробництві та доходності галузей вітчизняної економіки, чия про-

дукція формує проміжне споживання сільського господарства, або які можуть бути залучені до масштабного інвестиційного оновлення його матеріально-технічної бази також не спостерігається. Відповідно, ми спробуємо уточнити соціально-економічні передумови і наслідки розширення масштабів експортної діяльності в Україні (в усякому разі, її західного напрямку, оскільки сукупна експортна квота України послідовно скорочувалась з 52,8 % у 2015 р. до 45,2 % у 2018 р. [1]) та визначити пріоритети регуляторної політики, яка має сприяти посиленню суспільного позитивного ефекту, одержуваного від використання експортного потенціалу України.

Аналіз літератури. Проблема сировинної орієнтації українського експорту згадується у вітчизняній науковій літературі вже не перше десятиліття. Загальнотеоретична фундаментальна теза про те, що переважання в експорті сировини та продуктів її первинної обробки спричиняє негативний вплив на умови вирішення завдань соціально-економічного розвитку України і тим сильніше, чим більшою стає експортна квота, не викликає дискусій [2; 3]. Як і бажаність зростання питомої ваги експорту продукції з високою часткою доданої вартості в ціні. Також достатньо солідарні вчені в поглядах, щодо того, що в умовах сучасних глобалізованих ринків, необхідною передумовою зростання середньої доходності експорту (як закономірного та стабільного прояву вигідних умов торгівлі, а не тимчасово сприятливої ринкової кон'юнктури, що обов'язково буде компенсовано негативним впливом зворотних ринкових тенденцій) є розширення присутності в експорті товарів високотехнологічного матеріального виробництва, наукомістких та інформаційних послуг [3–5]. Лише постачаючи такі групи благ, можна конкурувати з розвинутими країнами, а не представниками третього світу, що дозволить звільнитись від потужного конкурентного тиску закону «єдиної ціни» на стандартні товари та досягти бажаного рівня доходів від експорту [6].

При цьому, між власне теоретичними принципами і трактовкою емпіричних даних виразно простежується розрив. Адже теза про бажаність розширення присутності високотехнологічного експорту слабо узгоджується із безпосередніми **досяжними** (виділення наше. — *Д.П.*) для України завданнями. Величезні обсяги сировинного експорту настільки вбудовані в механізми економічного відтворення, укорінені в систему економічних інтересів, механізмів вилучення, розподілу та відтворення рентних доходів (що передбачає досить масштабне задіяння і політичних механізмів), що важко переоцінити «сили інерції», які спрямовані на збереження чинного «статус кво» [7]. Відповідно, критично важливим моментом є проблема розподілу експортних доходів. Чи наявні в Україні структурні та інституційні передумови, що здатні забезпечити використання цих доходів для формування нового, високотехнологічного капіталу? Чи можна очікувати, що надходження від експорту будуть інвестовані в нові технології, в накопичення капіталу який буде не витісняти кваліфіковану людську працю (сценарій «пастки бідності в країні багатій природними ресурсами»), а сприяти розширенню попиту на працю з гідним рівнем оплати? Чи буде експортний потенціал української економіки нарешті, служити розширенню середнього класу, а не подальшому розшаруванню населення за доходами і майновим статусом? Саме ці питання, на нашу думку, і формують «розрив» між наявними в літературі дослідженнями і потребами теоретичного обґрунтування регуляторної по-

літики в галузі структурних зрушень в економіці України, зокрема щодо зрушень у структурі експортно-імпортних операцій.

Відповідно, метою цієї статті буде апробація теоретичних підходів та аналітичних прийомів оцінювання впливу зрушень у структурі експорту на умови соціально-економічного розвитку в Україні. Для цього ми використаємо метод порівняльного аналізу та кейс-метод, розглянувши на прикладі товарної структури торгівлі між Україною і Німеччиною соціально-економічні передумови і наслідки формування товарної спеціалізації України та виділивши зумовлені нею принципові виклики для регуляторної політики.

Методологія і методи дослідження. Методологічна основа статті — теорія структурних зрушень економіки як закономірної форми її розвитку, що адаптована до умов глобального господарського простору за допомогою концепції закономірного вирівнювання доходності факторів виробництва в альтернативних сферах їх використання (підхід, що передбачає відмову від базового для «ранніх» теорій міжнародної торгівлі принципу повної «немобільності» факторів виробництва та визнання капіталу відносно більш мобільним фактором, завдяки випереджаючим темпам глобалізації у сфері міжнародного руху фінансового капіталу).

Для дослідження форми взаємозв'язку між моделлю функціонування національної економіки та структурою її товарного експорту використовувався структурно-функціональний метод і метод порівняльного аналізу. Для кількісної оцінки структурних зрушень — методи аналітичного групування та ранжування панельних даних.

Для оцінки міри сконцентрованості товарної структури експорту застосовано індикатори концентрації економічної активності: показники ентропії та коефіцієнти ринкових часток У. Шепарда.

Для теоретичної трактовки характеристик товарної структури українського експорту була застосована концепція мальтузіанських і шumpетеріанських видів економічної діяльності.

Викладення основних матеріалів дослідження. Порівняння показників України і Німеччини вимагає уточнення теоретичного контексту, бачення якісних відмінностей між моделями функціонування цих країн. Нам здається мало перспективним поширений у вітчизняній літературі підхід [8; 9], що базується на технологічному детермінізмі і задає теоретичні рамки пояснення відмінностей параметрів функціонування розвинутої економіки (Німеччини) і посттрансформаційної країни (України) виходячи з досягнутого технологічного рівня. Така логіка виходить з існування тільки одного зв'язку: вища насиченість капіталом забезпечує вищу продуктивність. Остання створює передумови для вищої доходності, а вона, в свою чергу, забезпечує вищу схильність до заощадження. Більша база заощаджень створює кращі умови для інвестування і це замикає логічний круг, виводячи на закономірність збереження переваги країни, з більшою насиченістю національного виробництва фізичним капіталом. Незважаючи на поверхову привабливість такого бачення (адже зростання відставання України від Німеччини нібито ілюструє саме таку логіку пояснення диференціації економічних результатів країн з різним рівнем технологічного розвитку) такий підхід вкрай вразливий для критики.

По-перше, цей підхід безсилий пояснити виникнення технологічного відставання і нічого не каже про можливість його скорочення чи зростання, адже

сприйнятливість національної економіки (виділення наше. — *Д.П.*) до технологічних інновацій, фактори, що визначають здатність країни рухатись по сходах «технологічної драбини» такий підхід ігнорує.

По-друге, він не витримує емпіричної перевірки, адже не пояснює тривалого етапу конвергенції між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються (друга третина ХХ ст.) та суперечливих тенденцій кінця ХХ початку ХХІ ст., коли кілька країн здійснили радикальний стрибок рівня капіталонасиченості, продуктивності й доходності використання капіталу в національній економіці [10].

По-третє, цей підхід ігнорує і мобільність факторів виробництва: адже крім руху товарів, між країнами існує і рух ресурсів, зокрема капіталу. Неокласична теорія передбачає, що різна насиченість країн капіталом зумовлює відмінності його доходності. Згідно закону спадної граничної продуктивності, капітал має бути більш прибутковим у країнах, з менш насиченим капіталом національним виробництвом, отже загальна закономірність міжнародного руху капіталу: рух від країн, де більші його запаси зумовлюють його відносно нижчу продуктивність до країн з меншим насиченням капіталом і відповідно — вищою доходністю використання. При цьому умовою припинення такого руху (звісно суто теоретичною) є вирівнювання насиченості капіталом усіх економічних систем і, відповідно, усунення диференціації доходності (співвідношення «ризик — доходність») як головної рушійної сили міжнародного руху капіталу [10]. Саме ця концепція слугує теоретичним обґрунтуваннями політики «лесе-фер»: вільна торгівля сприяє оптимальній спеціалізації країни, а міжнародний рух капіталу вирівнює доходність, що має забезпечити поступову конвергенцію між країнами з різним рівнем розвитку [6].

Проте і неокласичний підхід здається нам досить вразливим для критики. Як мінімум через результати його застосування як теоретичної бази розробки регуляторної політики пострадянських країн у 90-ті роки ХХ ст. [11]. До того ж фундаментальна теза про те, що вільна торгівля між країнами сприяє конвергенції рівня продуктивності (доходності) національного виробництва не підтверджується і даними глобальної статистики: зростання відкритості міжнародної торгівлі (за всієї комплексності та суперечливості еволюції інститутів регулювання міжнародної торгівлі, прийнято вважати, що оскільки частка митних тарифів у вартості транскордонних потоків товарів і послуг скорочувалась, кінець ХХ початок ХХІ ст. можна вважати періодом переважно лібералізації умов міжнародного руху товарів) поєднувалось не з конвергенцією, а переважанням подальшої дивергенції між розвинутими країнами та більшістю країн «другого світу» [3; 4].

Значно адекватнішими реальностями, ніж описані вище, ми вважаємо теоретичні підходи, що тлумачать еволюцію структури національної економіки (і зокрема зміну товарної спеціалізації країни в системі міжнародного поділу праці) як невід'ємну складову комплексного, унікального в кожній країні та дуже вимогливого до якості регуляторних інститутів, процесу становлення «економіки загального добробуту». Звісно, йдеться не про повне втілення цієї теоретичної абстракції, а лише про наближення до покладених в її основу принципів використання і відтворення наявного в суспільства ресурсного потенціалу.

Тоді виникають два аспекти теоретичних рамок, в яких пояснюються відмінності між параметрами функціонування менш і більш розвинутих економічних

систем. Перший аспект — ретроспективний — пояснення відмінностей досягнутих результатів щодо індустріалізації та перетворення розвинутої індустрії на джерело загальносуспільного добробуту. Другий — щодо сучасного етапу соціально-економічних трансформацій — пояснення відмінностей тенденцій і моделей становлення постіндустріального суспільства та, відповідно, місця в глобальній економічній системі, що набувають країни з різним перебігом таких трансформацій.

Стосовно історичної ретроспективи і пояснення диференціації структури й результативності національних економічних систем, роботи першого напряму обґрунтували провідне значення процесів індустріалізації, накопичення капіталу, зростання відтворювальної спроможності національної індустрії, подолання критичної нестачі фізичного капіталу, зростання його мобільності, завдяки розвитку фінансових механізмів, нарешті в системі структурних тенденцій ХХ ст. [6; 10]. Власне саме єдність поступового сходження країни по сходах «технологічної драбини» (від технологічно простих з переважанням некваліфікованої стандартної праці до технологічно складних з переважанням висококваліфікованої творчої праці) з формуванням конкурентної політичної системи, потужної та ефективної соціальної сфери, що розвивалась за концепцією сфери освоєння інвестицій у людський капітал (як потужне джерело приросту продуктивності і доходів, через надання затребуваних економікою знань і компетенцій) і вважається широко цитованими авторами ключем до стабільного зростання продуктивності праці й доходів, рівня і якості життя широких верств населення [6; 12; 13].

Ми вважаємо вкрай важливим відзначити, що на відміну від механістичного марксистського бачення зв'язку структурних змін і розвитку (який ніяк не пояснює різноманітність траєкторій структурних трансформацій країн, їх принципово різну сприйнятливість до технологічних новацій та принципово відмінну здатність перетворювати їх поширення на джерело зростання добробуту широких верств населення, забезпечуючи швидке перетворення «провідного досвіду» на «суспільну норму») сучасні інституціональні теорії підкреслюють унікальну та неповторну траєкторію руху кожної країни. Підкреслюючи важливість держави, політики, інших соціальних інститутів для утримання національної економіки на «траєкторії сталого конкурентного зростання» автори широко цитованих видань висловлюють обґрунтовані сумніви в можливості формулювання «універсальних правил» щодо політики побудови технологічно розвинутого суспільства загального добробуту. Аналіз історичного досвіду розвинутих країн свідчить, що спільні у них скоріше результати, ніж передумови і фактори гармонійного поєднання технологічного й інституціонального розвитку: конкурентна система ринків створює дієві стимули для інвестування в людський капітал, а широка маса кваліфікованих гідно оплачуваних працівників (потужний середній клас) формує основу для конкурентної системи. Такий витончений і вкрай вразливий баланс «економічної та політичної конкуренції» перешкоджає перетворенню національної економіки на сукупність закритих для конкуренції штучними бар'єрами осередків вилучення рентних доходів і дозволяє залишатись у межах моделі «суспільства відкритого доступу» [13].

Щодо сучасного етапу соціально-економічних трансформацій, нам здається особливо важливим підкреслити, що досвід становлення моделі постіндустріаль-

ного суспільства, що породив низку досліджень [14] має мінімальну сферу спільності, однорідності з процесами, що відбуваються в Україні. Структурні перетворення, що відбуваються в Україні (деіндустріалізація і втрата технологічного потенціалу, стагнація абсолютних показників технологічного розвитку і десятки втрачених позицій у рейтингах технологічного розвитку національного виробництва відносно інших країн) і в країнах, чий досвід став основою розробки теорій постіндустріальних трансформацій мають принципові, якісні відмінності.

По-перше, якщо структурні зміни і становлення постіндустріального суспільства в розвинутих країнах відбувається на тлі стабільного розширення масштабів національного виробництва (зокрема й матеріального сектору, просто сфера послуг зростає швидше, що й зумовлює постійне підвищення її питомої ваги), то в Україні за мінливої макроекономічної динаміки домінує тенденція до скорочення масштабів економічної діяльності: у 2017 р. розміри ВВП нижчі за показники 1991 р. (!), а зростання продуктивності праці досягнуто лише завдяки тому, що скорочення чисельності економічно активного і зайнятого населення відбувається ще вищими темпами, ніж згорання економічної діяльності [15].

Сфера послуг, нематеріальне виробництво не «виростає і доповнює» національну індустрію, забезпечуючи вигреш від синергетичних ефектів (технологічні і організаційні рішення, профінансовані в одних сферах, активно використовуються в інших і зумовлюють потужні позитивні екстерналії НД і ПК робіт), а заміщає її, витісняє, виявляючи більшу адаптивність до несприятливих макроекономічних та інституціональних умов. При цьому індустрію витісняють не біоінженерія, телекомунікації, чи інші високо технологічні послуги, а примітивні торговельні, посередницькі операції, добувна промисловість, фінансові послуги (що в Україні — унікальна властивість — сконцентровані на споживчому кредитуванні за позбавлення реального виробництва доступу до кредитних ресурсів). Це означає, що розширення попиту на висококваліфіковану працю, схильність бізнесу інвестувати в розвиток персоналу не вбудовані в механізми, в модель економічного відтворення в Україні [15]. Відповідно, фундаментальна база постіндустріальних структурних трансформацій — набуття соціальною сферою статусу провідного осередку освоєння інвестицій (інвестицій у людський капітал), динамічно зростаючий попит на кваліфіковану працю, побудова «нової економіки» навколо людини, її потреб, її соціалізації — формується в Україні з точністю до навпаки [15]. Тому теоретична база дослідження постіндустріальних трансформацій придатна для пояснення і трактовки процесів в Україні, зокрема й структурних змін, лише в контексті ілюстрації втрачених можливостей та яскравих проявів розривів між бажаним і досяжним (виходячи з наявних ресурсних та інституціональних умов) для українського суспільства.

Відповідно, диференціація моделей економіки більш і менш розвинутих країн (і зокрема експортно орієнтованих секторів економіки Німеччини і України) може пояснюватись у кількох контекстах. По-перше, у контексті «пастки бідності в країнах багатих природними ресурсами», що описує, як економічна активність у країні концентрується навколо слабо диверсифікованого первинного (видобувного чи сільськогосподарського) сектору, який генеруючи високі доходи, водночас, забезпечує дуже низьку оплату переважно некваліфікованої праці. В країні формуються політико-економічні механізми відтворення ренти від експорту

сировини, які витісняють з економіки власний переробний сектор, позбавляючи її сферу зайнятості робочих місць з гідними умовами оплати та перетворюючи високу кваліфікацію на «товар на експорт» [16–19].

По-друге, у контексті двосекторних моделей економічного зростання, які виходять з припущення про наявність в економіці двох секторів. Це спрощення має відображати загальну національних економічних систем: вони функціонують завдяки єдності більш і менш прогресивних видів діяльності, при цьому поступове заміщення першими других і формує основу економічного розвитку. Коли ці моделі накладаються на емпіричну базу, роль першого (прогресивного) сектору грають промисловість і високотехнологічні послуги. Другий сектор — відсталий, виробники в якому стикаються із спадною віддачею від масштабу, а поширення провідних знань гальмується через порівняно низьку кваліфікаційну структуру попиту на працю. В емпіричних застосуваннях таких моделей — це сільське господарство, або добувна промисловість [20].

По-третє, в аспекті закономірності скорочення частки сільського господарства в складі національного ВВП і експортних надходжень країни. Така закономірність обґрунтована, зокрема фундаментальними роботами Е. Енгеля (менша одиниці еластичність попиту на харчі від доходу зумовлює закономірність стабілізації абсолютного розміру витрат на харчування і скорочення частки таких видатків у складі споживчого бюджету в міру зростання доходів) [21]. Крім того, у дослідженнях Е. Райнерта зростання частки сільського господарства в складі ВВП тлумачиться як безпосередній структурний чинник «примітивізації» економіки та соціальної структури країни [6].

Необхідною умовою досягнення багатства сучасних розвинутих країн Райнерт називає виважену структурну політику, що за допомогою тарифного (зовнішнього) та цінового й інвестиційного (внутрішнього) регулювання сприяла розвитку тих видів економічної діяльності, які автор називає шумпетерівськими. Ця назва — від відомого вислову колишнього викладача Чернівецького університету Й.А. Шумпетера про «креативне руйнування», як важливу функцію підприємництва — створювати нові комбінації ресурсів, забезпечуючи ефективніше використання виробничих можливостей суспільства, розвиваючи нові види господарської діяльності. При цьому побічно руйнуються старі «ланцюжки створення вартості», які виявляються порівняно неефективними [22].

Лише в «шумпетерівських» видах економічної діяльності інновації винагороджуються додатковими доходами та міцно пов'язують інтереси суспільства (яке одержує більше корисніших благ з кожної одиниці використаних ресурсів) з інтересами підприємців інноваторів. Останні отримують додаткові прибутки та економічні можливості й стимули виплачувати вищу зарплату своїм працівникам, чия висока кваліфікація стає запорукою конкурентного успіху.

Інші види економічної діяльності — мальтузіанські. Ця назва від концепції домінування спадної віддачі Т.Р. Мальтуса, яка стала теоретичним обґрунтуванням апокаліптичних прогнозів щодо страждань людства від перенаселення. Єдиними ліками від цієї проблеми Мальтус вважав війни та епідемії [23].

Мальтузіанські види економічної діяльності стикаються з явищем спадної віддачі, яка вкрай послаблює економічні стимули до інноваційного розвитку. Відповідно, в країнах, де розвиваються «шумпетерівські» види діяльності, закономірно формується модель бізнесу, заснована на високому рівні оплати праці,

залученні широких верств населення до вилучення вигід від «технологічних проривів». Зростання стає самовідтворюваним, через сприятливі зміни в соціальній структурі, формування економічних передумов становлення громадянського суспільства і демократії. Це, в свою чергу, генерує обернений зв'язок за виразом Д. Аджемоглу, автора ще однієї широко відомої роботи, присвяченої причинам «бідності й багатства народів» у сучасному світі: конкурентна політична система, що формується зусиллями та економічними можливостями чисельного «середнього класу» унеможливорює зловживання економічною владою. Тоді спрямованість на інновації стає закономірною рисою бізнесу, що сприяє формуванню економіки загального добробуту [12]. Широка участь населення у вигаді від зростання продуктивності дозволяє активно інвестувати в людський капітал. А перевага за якістю людського капіталу уможливорює глобальне лідерство та «глобальну конкурентоспроможність» за умов високого рівня оплати праці.

Саме виходячи з таких теоретичних рамок ми й трактуватимемо дані про структуру товарних потоків між Україною та Німеччиною (табл. 1 і 2).

Вище ми навели одну з важливих рис, яка відрізняє розвинуті економічні системи від менш розвинутих. Це вища диверсифікованість національного виробництва (і його експортного сектору зокрема), що дозволяє отримувати синергетичний ефект від поширення організаційно-технічних нововведень і провідного досвіду їх використання між різними видами діяльності [6]. Перевірка за високо агрегованими товарними групами не виявляє помітної відмінності між мірою сконцентрованості потоку товарів з Німеччини до України і навпаки. Так, показник сумарної частки чотирьох найбільших товарних груп (показник концентрації за У. Шепардом) становить для України 45,06 % у 2016 р. і 48,89 у 2017 р., а для Німеччини, відповідно, 57,14 % у 2016 р. і 59,84 % у 2017 р. Бачимо, що за агрегованими товарними групами концентрація експорту Німеччини навіть вище.

Характеристика розкиданості показників питомих ваг, що охоплює всі товарні групи, а не лише найбільші також не виявляє більшої сконцентрованості експорту України: коефіцієнти ентропії для Німеччини дорівнюють 3,30 у 2016 р. і 2,52 у 2017 р. (зростання показника Ентропії свідчить про більшу різноманітність питомих ваг, тобто зменшення концентрації, відповідно, чим менший показник ентропії — тим більша концентрація). Для України аналогічні коефіцієнти в 2016 р. 2,94 і в 2017 р. — 2,54.

Незважаючи на отримані оцінки, подальша декомпозиція товарних позицій здатна, на нашу думку, виявити значно більшу концентрацію експорту з України в Німеччину, порівняно зі зворотним потоком товарів в Україну: адже в складі чотирьох провідних товарних груп експорту України («автомобілі та запчастини до них» — 22,06 % у 2017 р.; «продукція сільського господарства, лісництва та полювання» — 14,68 % у 2017 р.; «метали» — 12,15 % у 2017 р.; нарешті «одяг» — 8,21 % у 2017 р.) подальший розподіл за видами в межах відповідних агрегованих товарних груп і між окремими виробниками вже значно більш сконцентрований, ніж спостерігається стосовно провідних товарних груп в експорті з Німеччини. Зокрема, практично весь експорт металу сконцентровано в межах чотирьох товарних позицій і двох вертикально-інтегрованих фінансово-промислових груп [24].

Таблиця 1

ОБ'ЄМИ І СТРУКТУРА ЕКСПОРТУ З НІМЕЧЧИНИ ДО УКРАЇНИ

Товарна група	2016			2017		
	тис. євро	% до підсумку	ранг	тис. євро	% до підсумку	ранг
Одяг	67085	1,85	15	77200	1,76	14
Хімічна продукція	589400	16,28	2	698044	15,89	2
Обладнання для обробки даних, електронне й оптичне обладнання	194993	5,39	6	245075	5,58	6
Електрообладнання	214630	5,93	5	253066	5,76	5
Рудна сировина	759	0,02	25	1399	0,03	26
Продукція сільського господарства і мисливства	82567	2,28	13	91507	2,08	13
Риба і рибопродукти	11	0,00	27	243	0,01	27
Продукція лісництва	36	0,00	26	40	0,00	28
Напої	20310	0,56	19	29136	0,66	18
Скляні й керамічні товари	56144	1,55	16	58319	1,33	16
Гумові й пластмасові вироби	145236	4,01	8	161583	3,68	8
Продукція з деревини крім меблів	22749	0,63	18	22792	0,52	19
Продукція коксохімії та нафтохімії	33971	0,94	17	36283	0,83	17
Автомобілі та запчастини до них	496913	13,73	3	686238	15,62	3
Шкіра і шкіргалантерея	14613	0,40	21	17996	0,41	21

Закінчення табл. 1

Товарна група	2016			2017		
	тис. євро	% до підсумку	ранг	тис. євро	% до підсумку	ранг
Обладнання	737295	20,36	1	957473	21,79	1
Метали	74184	2,05	14	72364	1,65	15
Металеві вироби (крім категорій наведених вище)	102975	2,84	10	110862	2,52	12
Меблі	16642	0,46	20	20007	0,46	20
Харчові продукти й корми	166725	4,61	7	183877	4,19	7
Папір і паперові вироби	125062	3,45	9	126237	2,87	9
Фармацевтичні й аналогічні продукти	244955	6,77	4	287211	6,54	4
Транспортні засоби (крім позначених вище)	14182	0,39	22	13520	0,31	22
Інші товари	92941	2,57	12	114997	2,62	10
Продукція добувної промисловості	2850	0,08	24	3186	0,07	24
Тютюнові вироби	6282	0,17	23	8855	0,20	23
Текстильні вироби	96920	2,68	11	113302	2,58	11
Сукупний експорт	3620430	100,00		4393583	100,00	

Таблиця 2

ОБ'ЄМИ І СТРУКТУРА ЕКСПОРТУ З УКРАЇНИ ДО НІМЕЧЧИНИ

Товарна група	2016			2017		
	тис. євро	% до підсумку	ранг	тис. євро	% до підсумку	ранг
Одяг	163826	9,16	4	182878	8,21	4
Хімічна продукція	52299	2,93	11	72933	3,27	10
Обладнання для обробки даних, електронне і оптичне обладн.	11563	0,65	19	15156	0,68	19
Електрообладнання	88551	4,95	7	109026	4,89	7
Рудна сировина	102236	5,72	6	111055	4,99	6
Продукція сільського господарства і мисливства	192040	10,74	2	326950	14,68	2
Риба і рибопродукти	0	0,00	28	0	0,00	28
Продукція лісництва	8506	0,48	22	8868	0,40	22
Напої	3663	0,20	25	3334	0,15	24
Скляні й керамічні товари	16468	0,92	14	22773	1,02	14
Гумові й пластмасові вироби	12864	0,72	18	16751	0,75	18
Продукція з деревини крім меблів	85559	4,79	8	97115	4,36	9
Продукція коксохімії та нафтохімії	78	0,00	27	1837	0,08	26
Автомобілі та запчастини до них	441747	24,71	1	491379	22,06	1
Шкіра і шкіргалантерея	15949	0,89	15	18820	0,84	16

Закінчення табл. 2

Товарна група	2016			2017		
	тис. євро	% до підсумку	ранг	тис. євро	% до підсумку	ранг
Обладнання	84298	4,72	9	98245	4,41	8
Метали	171771	9,61	3	270703	12,15	3
Металеві вироби (крім категорій наведених вище)	24193	1,35	13	28937	1,30	13
Меблі	57813	3,23	10	63084	2,83	11
Харчові продукти й корми	135334	7,57	5	155168	6,97	5
Папір і паперові вироби	14383	0,80	17	19967	0,90	15
Фармацевтичні й аналогічні продукти	11160	0,62	20	13004	0,58	20
Транспортні засоби (крім позначених вище)	10831	0,61	21	9558	0,43	21
Інші товари	52029	2,91	12	62543	2,81	12
Продукція добувної промисловості	7896	0,44	23	2318	0,10	25
Тютюнові вироби	216	0,01	26	135	0,01	27
Текстильні вироби	15851	0,89	16	18670	0,84	17
Сукупний експорт	1787758	100,00		2227594	100,00	

Провідні товарні групи українського експорту в Німеччину вимагають докладнішого дослідження, щоб пояснити принципові відмінності між характером внеску експорту в динаміку добробуту населення в Україні й Німеччині.

Найбільша частка в експорті України в Німеччину спостерігається в товарній групі «автомобілі та запчастини до них», що на перший погляд, парадоксально і споріднює структуру взаємного експорту України й Німеччини (відповідна товарна група обіймає третю позицію в експорті Німеччини в Україну з часткою 15,62 %). Проте така галузева спорідненість скоріше вводить в оману, ніж відображає конвергенцію моделей функціонування української і німецької моделей економіки. Такий погляд ґрунтується на теорії внутрішньогалузевої торгівлі П. Кругмана. Відзначені Нобелівською премією дослідження згаданого автора обґрунтовують фундаментальну закономірність концентрації виробництва, доходів і споживання у великих агломераціях [25]. Сам Кругман яскраво ілюструє прояви цієї закономірності за допомогою фото вечірньої землі з космосу: вони відбивають кілька осередків яскравого освітлення — світові центри бізнесу, оточені темрявою, що Кругман протиставляє «рівномірно розпорошеній мережі освітлення», яка б мала спостерігатись за відсутності потужної «доцентрової тенденції», яка зводить виробництво, доходи і споживання до великих центрів, здатних забезпечити кумулятивний характер ефекту масштабу (цитується за [26]). У таких глобальних центрах ділової активності долається «спадна віддача від масштабу», а перехід до «зростаючої віддачі» створює передумови для стійкості, для відтворення економічної бази випередження за темпами накопичення фізичного і людського капіталу [6].

Відповідно, вагома частка товарної групи «автомобілі та запчастини до них» в українському експорті в Німеччину — прояв процесів залучення українських виробників до глобальної мережі «ланцюжків створення цінності», які долають «доцентрову тенденцію» концентрації виробництва і доходів лише на одній підставі: надаючи джерело відносно дешевших ресурсів праці. Адже внутрішньогалузева торгівля «дозволяє країні послідовно «звільнитись» від високо механізованих, продуктивних етапів виробництва навіть у промислових галузях і концентрувати у себе слабо механізовані, працемісткі, примітивні види діяльності, в яких оплата праці закономірно тяжіє до прожиткового мінімуму» [7]. Так само і українські підприємства, долучені до глобальних мереж створення цінності німецьких автомобільних концернів, позбавлені цінності власного бренду, вимушені конкурувати завдяки низькому (відносно європейських країн) рівню оплати праці. Отже переважні обсяги створюваної за їх участі доданої вартості концентруються саме в країні походження бренду, країні походження інженерних та організаційних рішень, країні, фінансового, маркетингового, стратегічного контролю — Німеччині.

Наведене вище не означає, що автори ігнорують безумовно позитивний вплив такого залучення українських виробничих потужностей до глобальних мереж «ланцюгів створення цінності» іноземних ТНК на середній рівень продуктивності й доходності зайнятості в Україні. Проте ми наполягаємо, що так само важливо й пам'ятати, що лише занижений загальний рівень оплати праці в українській економіці (а не висока ефективність виробничих процесів чи сприятлива макроекономічна ситуація й висока якість регулятивних інститутів)

залишається поки провідним чинником переваги вітчизняних осередків залучення іноземного капіталу в глобальній конкурентній боротьбі за інвестиції.

У цьому ж контексті варто розглядати й присутність у переліку товарів з найвищою питомою вагою у складі українського експорту в Німеччину товарної групи «одяг». Залучення українських виробничих потужностей до глобальних ланцюгів створення цінності в межах процесів оптимізації виробничих витрат, так само як і залучення виробників Малайзії та В'єтнаму, Китаю та Індонезії й багатьох інших країн, не сприятиме конвергенції економічних моделей і рівня життя широких верств населення України і Німеччини, доки українські виробники не почнуть перебирати на себе функції креативних складових процесу створення благ (інформаційного, маркетингового, дизайнерського забезпечення виробництва), доки окремі осередки освоєння іноземних інвестицій не будуть, водночас, і частиною диверсифікованого індустріального комплексу України, для якого модель бізнесу, заснована на гідній оплаті праці стане найбільш поширеною і типовою.

З тих самих теоретичних рамок дослідження має розглядатись і одна принципова відмінність у складі експорту з України в Німеччину, порівняно з оберненим потоком товарів: друга за часткою в експорті України товарна група — продукція сільського господарства. Ця ж товарна група належить і до складу тих, які демонструють найдинамічніше зростання: у 2017 р. частка в експорті зросла на 3,94 в.п. При цьому така динаміка характерна не лише щодо товаропотоку між Україною та Німеччиною. Саме ця товарна група демонструвала найдинамічніше зростання і в складі усього експорту України. Показово, що динамічно увірвавшись в трійку найбільших експортерів агропродукції в ЄС, українське сільське господарство при цьому не позбулось найгіршого рейтингу серед видів економічної діяльності України за розмірами оплати праці.

Також принципово важливо, що динамічне зростання експорту українського сільського господарства не корелює із динамікою продуктивності праці (рис. 1). Бачимо, що 2015–2017 рр. — це період зниження реальної продуктивності праці як по виду діяльності загалом, так і по сектору великих сільськогосподарських підприємств (на які припадає лівова частка експорту). Такий розрив між продуктивністю й експортними успіхами є, на нашу думку, ознакою того, що останні забезпечуються скоріше зовнішніми щодо галузі та її виробничих потужностей умовами: недооцінена українська валюта, державна підтримка, вкрай низький рівень оплати праці за високої трудомісткості вітчизняного сільгоспвиробництва. Відповідно, формуються умови, коли високі прибутки від експорту забезпечуються без помітного приросту потреби в кваліфікованій праці, отже без зростання рівня її оплати (рис. 2).

Як показують дані рис. 2, середній рівень оплати праці в галузі «провідному експортері» залишається нижчим відповідного показника по економіці загалом. Так само і рівень оплати праці по великих сільгосппідприємствах (осередок експортних успіхів) залишається нижчим, ніж середній рівень оплати праці по середніх підприємствах.

При цьому це не заважає українським сільськогосподарським підприємствам одержувати прибутки в розрахунку на зайнятого вищі, ніж спостерігаються щодо економіки в середньому (для розрахунків враховані лише підприємства, що одержували додатний фінансовий результат — рис. 3). А розрив між питомими

прибутками на зайнятого, одержуваними великими сільгоспідприємствами і середніми прибутками по великих підприємствах усіх видів діяльності ще більший — близько 30 %.

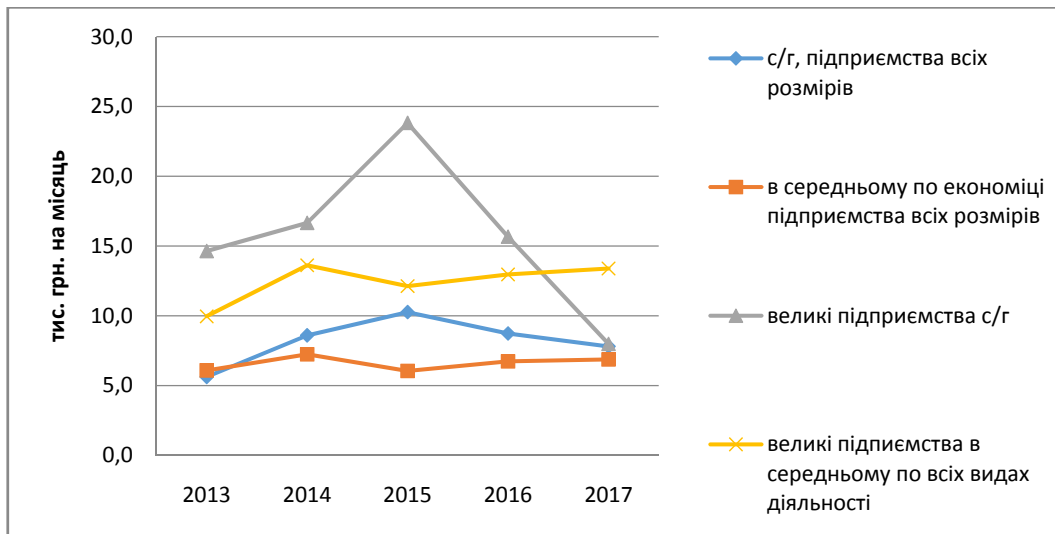


Рис. 1. Реальна (у незмінних цінах) додана вартість на одного зайнятого працівника, тис. грн на місяць

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.gov.ua і [27].

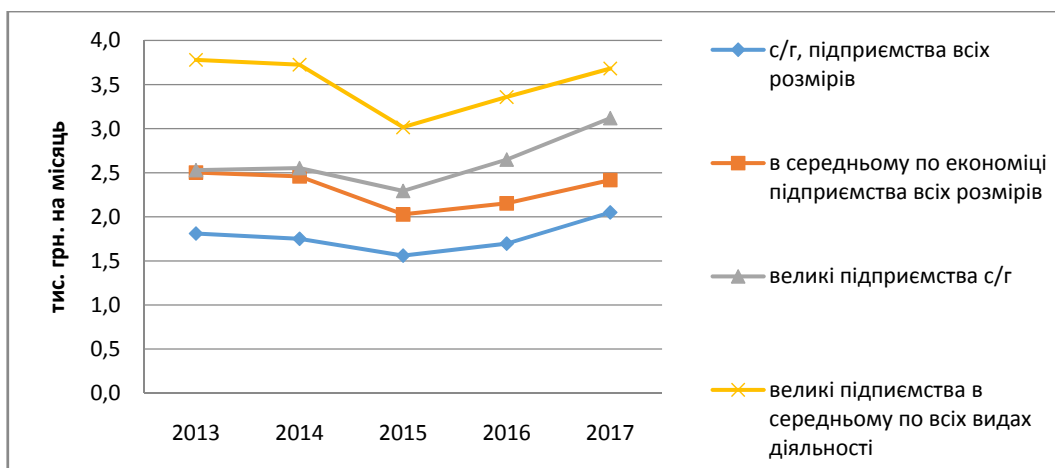


Рис. 2. Реальні (у незмінних цінах) витрати підприємств на оплату праці, в розрахунку на одного найманого працівника тис. грн у місяць

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.gov.ua та [27].

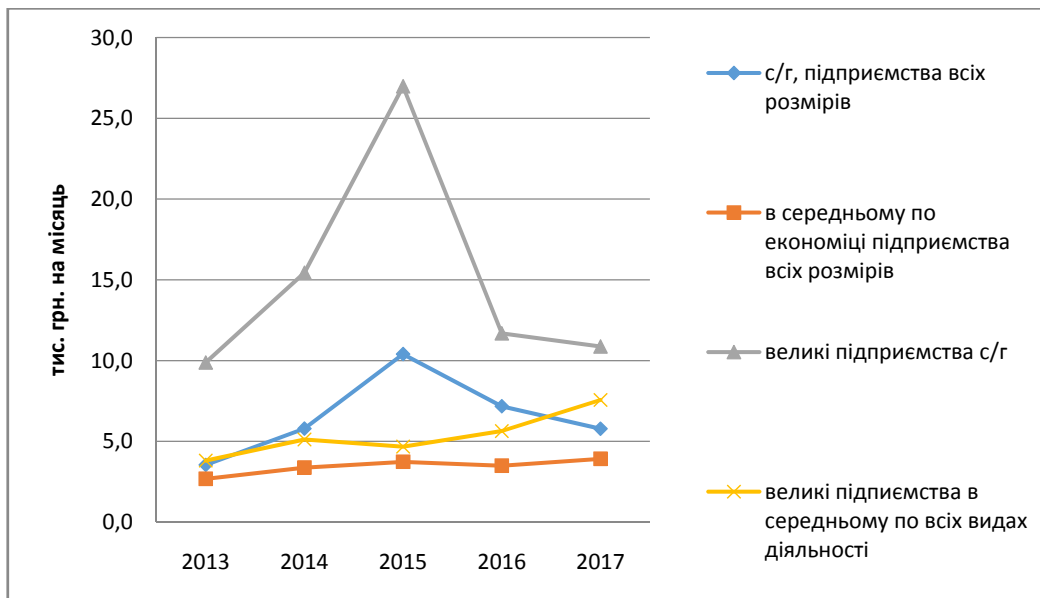


Рис. 3. Реальні (у незмінних цінах) прибутки підприємств, що мали позитивний фінансовий результат, в розрахунку на одного найманого працівника тис. грн у місяць

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.gov.ua та [27].

Отже, наведені дані свідчать, що бенефіціарами експортних успіхів українського сільського господарства стає вкрай обмежена група населення. Якщо врахувати, що сільське господарство одержує значні обсяги державної підтримки (розміри якої, здебільшого, залежать від масштабів діяльності — посівних площ, поголів'я скота тощо, отже надходять, переважно, не фермерам, а великим агрохолдингам), то бачимо, що суспільний ефект від експортних успіхів аграріїв мінімальний.

Більше того, виявлений нами розрив між показниками прибутковості, продуктивності праці й рівня її оплати в сільському господарстві, свідчить, на жаль, про розвиток галузі за сценарієм мальтузіанського виду економічної діяльності: стикаючись зі спадною віддачею, суб'єкти господарювання припиняють насичення капіталом задовго до межі, яка забезпечує вирівнювання продуктивності й доходності праці з провідними країнами. Водночас, спеціалізуючись на створенні стандартних товарів, вони вимушені конкурувати з виробниками країн з низьким рівнем життя. Це створює потужний понижувальний тиск на рівень оплати праці та обмежує можливості подолання технологічної відсталості. А високі доходи, отримувані нечисельними групами бенефіціарів такого експорту, створюють основу для відтворення сталої моделі експортного бізнесу. Така ситуація (високо сконцентровані доходи від експорту сировини забезпечують економічні передумови відтворення штучних обмежень для зміни моделі функціонування) описується у теорії «екстрактивних інститутів» Д. Аджемоглу [12].

У результаті галузь, яка потенційно може стати джерелом добробуту широких верств населення, розвиватись шляхом інтенсифікації використання капіталу та кваліфікованої праці перетворюється на джерело вилучення ренти від природно-ресурсного потенціалу через високу концентрацію доходів. Прибутки нечисельних бенефіціантів зростання галузі формуються у відриві від її внеску в примноження добробуту суспільства. Замість високих зарплат тисяч найманих працівників галузь демонструє високу прибутковість.

При цьому, як це не парадоксально, але висока прибутковість сільськогосподарського експорту (що досягається у відриві від розширення попиту на кваліфіковану працю) слугує потужною перешкодою зміни моделі її розвитку: високоприбуткові схеми бізнесу мають потужні важелі для забезпечення самовідтворення.

Наведене свідчить, що структура українського експорту, сама модель отримання конкурентних переваг українськими експортерами формує критично важливі виклики для регуляторної політики.

Відповідно й пріоритети такої регуляторної політики мають відображати бажані для суспільства зміни моделі функціонування експортних секторів економіки. Для цього, на нашу думку, принципове значення має підвищення вибірковості важелів регуляторного впливу. Використання галузевої ознаки для диференціації податкових режимів, чи доступу до державної підтримки (можливості й форми якої вкрай обмежені міжнародними угодами України) веде до вкрай неадресного її використання. У першу чергу, як за масштабами витрат бюджету, так і за потужністю впливу, вимагають уточнення умови доступу до прямих бюджетних дотацій і до повернення ПДВ експортерам.

Зокрема, надання дотацій виробникам сільськогосподарської продукції, які демонструють надвисокі рівні прибутковості за вкрай низького соціального ефекту їх господарської діяльності виглядає невиправданим. Дані рис. 2 і 3 свідчать, що великі сільськогосподарські підприємства генерують абсолютні суми прибутку, більші за абсолютні суми своїх витрат на оплату праці (!). І це в умовах, коли податкове навантаження на прибуток значно менше, ніж на фонд оплати праці, а оподаткування особистих доходів в Україні є пропорційним. Нам здається показовим, що Україна єдина (!) європейська країна, яка не використовує прогресивну шкалу оподаткування доходів фізичних осіб. Отже, на нашу думку, перспективною формою раціоналізації регуляторного впливу оподаткування і надання бюджетних дотацій може стати диференціація залежно від параметрів господарської діяльності, зокрема, залежно від співвідношення середньої зарплати по підприємству і у відповідній галузі (чи в економіці України). Наприклад, умовою отримання дотацій може бути досягнення певного співвідношення середньої зарплати по підприємству з середнім показником по галузі (економікою загалом), чи досягнення певної «нормативної» частки витрат на оплату праці в складі доданої вартості, створеної підприємством за звітний період.

У свою чергу, умовою повернення ПДВ експортерам може стати певний рівень переробки продукції та локалізації вагової частки її вартості в Україні. Так, досить дискусійною видається повернення ПДВ експортерам необробленої сировини, адже ідеологія самої процедури повернення ПДВ, полягає не в стимулюванні експорту (як помилково вважають розробники багатьох концепцій регуляторної політики), а в стимулюванні зростанні частки доданої вартості в

складі ціни експортованої продукції. Адже чим більша така додана вартість — тим більша сума повернення. Проте стосовно експорту сировини та продуктів її первинної обробки, така процедура перетворюється на свою антитезу. Замість стимулювання «поглиблення» обробки сировини в національній економіці вона заохочує експорт сирової продукції. Отже саме додаткова диференціація умов доступу до такої форми державної підтримки як повернення ПДВ, має стати, на нашу думку, провідною формою регуляторного впливу, що сприятиме поліпшенню структури експорту з України та підвищенню суспільного ефекту використання її експортного потенціалу.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. У провідних за обсягами експорту галузях економіки України спостерігається розрив між показниками масштабів експорту та розмірами прибутків експортерів, з одного боку, і характеристиками продуктивності й рівня оплати праці, з іншого. Такий розрив ми трактуємо як ознаку критично малого позитивного впливу розширення експорту на соціально-економічний розвиток в Україні.

2. Причину такої мінімізації суспільного ефекту розширення експорту ми вбачаємо у високій концентрації доходів від нього, яка в свою чергу, зумовлена товарною спеціалізацією експорту, яка відповідає моделі розвитку за домінування «малтузіанських» видів економічної діяльності — створення стандартних товарів з низькою часткою доданої вартості в ціні без розширення попиту на кваліфіковану працю та активізації використання внутрішнього інвестиційного потенціалу.

3. Проведений у цій статті аналіз товарної структури торгівлі між Україною і Німеччиною свідчить, що використання високо агрегованих показників (на рівні продукції певного виду економічної діяльності) не дозволяє виявити принципові відмінності між структурою товарного експорту країн з різним рівнем розвитку, зокрема через вагомість внутрішньогалузевої торгівлі. Відповідно, важливим напрямом подальших досліджень має бути аналіз товарної структури експорту за високої декомпозиції окремих товарних позицій і конкретизація відмінностей за ознакою частки доданої вартості в ціні продукції та факторів, що впливають на широту кола бенефіціарів розширення експорту.

4. Пріоритетним напрямом регуляторної політики, адекватної викликам, що формують проблеми структури експорту України ми вважаємо підвищення вибірковості дії важелів регуляторного впливу. Зокрема, запровадження диференціації доступу до прямих дотацій за ознакою пропорцій розподілу доданої вартості, створеної експортером, за напрямами використання. Крім того, обмеження можливості повернення ПДВ експортерам сировини та продуктів її первинної обробки. Відповідно, оцінювання очікуваних наслідків запровадження такої диференціації доступу до прямих дотацій і сприятливих податкових режимів формує ще один напрям подальших досліджень щодо удосконалення теоретичної бази регуляторної складової експортної політики України.

Література

1. Експорт та імпорт України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/eximp/> [електронний ресурс]
2. Веселов, Д. А. Ловушка бедности в странах, богатых природными ресурсами : препринт WP12/2010/04 [Текст]. — М.: Изд. дом Гос. ун-та — Высшей школы экономики, 2010. — 28 с.

3. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование : монография / [Д. Лукьяненко, В. Колесов, А. Колот, Я. Столярчук и др.] ; под науч. ред. профессор Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. — К. : КНЕУ, 2013. — 466, [2] с.
4. Стратегії конкурентного розвитку у глобальній економіці [Електронний ресурс] : монографія / [А.М. Поручник, Я.М. Столярчук, А.М. Колот та ін.] ; за заг. ред. А.М. Поручника та Я.М. Столярчук. — К. : КНЕУ, 2016. — 331, [5] с.
5. Кожемякіна Т. В. Місце України у глобальному економічному просторі: сучасні тенденції і перспективи змін / Т. В. Кожемякіна // Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин: матер. науково-практич. конфер. / відповід. ред. М. М. Поплавський. — Київ : Видавництво КНУКіМ, 2017 р. — С. 39–49.
6. Райнерт, Э. С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными [Текст]/ пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова; Гос. ун-т — Высшая школа экономики. — М.: Изд. дом Гос. ун-та — Высшей школы экономики, 2011. — 384 с.
7. Верба Д. Успіхи українського сільського господарства і проблеми економічного розвитку / Україна: аспекти праці, 2019, № 2, с. 3 — 10.
8. Богацька Н.М. Аналіз розвитку зовнішньоторговельної діяльності України та можливості її покращення. Світове господарство і міжнародні економічні відносини. 2017. Вип. 18. С. 24–27.
9. Кулицький С. Зовнішня торгівля України: стан, проблеми й перспективи. Україна: події, факти, коментарі. 2018. № 9. С. 81–93.
10. Раух Дж.Е., Джеральд М. М., Філіпенко А. Основні проблеми економіки розвитку — Київ: Либідь. — 2003р. — 688 с.
11. Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / [Гесць В.М., Шинкарук Л.В., Артёмова Т.І. та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук Л.В.Шинкарук ; НАН України; Ін-т екон. Та прогнозув. — К., 2011. — 696 с.
12. Аджемоглу Д., Робинсон Дж. А. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. — М.: АСТ, 2016. — 693 с.
13. Норт Д., Уоллис Д. Вайнгаст Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / пер. с англ. Д Уэланера, М. Маркова, Д. Раскова, А. Расковой. М. «Изд. Института Гайдара», 2011. — 480 с.
14. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Academia. 1999. — 614 с.
15. Верба Д. Економічні передумови та динаміка рівня матеріального добробуту домогосподарств із дітьми в Україні. «Україна: аспекти праці», № 3, 2018, С. 13–22.
16. Истерли У. (2006) В поисках роста. Приключения и злключения экономистов в тропиках. М.: Институт комплексных стратегических исследований, 2006.
17. Aghion P., Aghion B.A. (2006) A New Growth Approach to Poverty Alleviation // Understanding Poverty. Oxford: Oxford University Press, 2006.
18. Aghion P., Howitt P. (1998) Endogenous Growth Theory. The MIT Press, 1998.
19. Auty R.M. (2001) Resouce Abundance and Economic Growth. Oxford: Oxford University Press, 2001.
20. Quantitative Aspects of the economic growth of Nations: X. Level and structure of foreign trade: Long-Term trends. Econ. Develop. Cult. Change, Jan. 1967, 15 (2 part II), p. 1 — 140.
21. Lewbel, A. (2008). Engel Curves. in New Palgrave Dictionary of Economics, 2nd edition, Palgrave Macmillan.
22. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М. — «Эксмо», 2007.
23. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. — М.: Дело Лтд, 1994. — 720 с.
24. Украинская металлургия: современные вызовы и перспективы развития: моногр. / А.И. Амоша, В.И. Большаков, А.А. Минаев, Ю.С. Залознава, Л.А. Збарзская,

Ю.В. Макогон и др.; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. — Донецк, 2013. — 114 с.

25. Krugman P.R. Increasing returns, monopolistic competition, and international trade / Journal of International Economics. № 9 (1979). P. 469-479.

26. А.П. Киреев А.П. Puzzle Кругмана. — Препринт ВШЭ, М: 2010, — 287с.

27. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва. СТАТИСТИЧНИЙ ЗБІРНИК. Київ., Державна служба статистики України, 2018.

References

1. Exports and imports of Ukraine. URL: <https://index.minfin.com.ua/en/economy/gdp/eximp/> [electronic resource]

2. Veselov, D.A. (2010) *Poverty trap in countries rich in natural resources*: preprint WP12 / 2010/04. M.: Higher School of Economics, 2010. [in Ukrainian]

3. Global economic development: trends, asymmetries, regulation. (2013). Eds. D. Lukyanenko, V. Kolesov, A. Kolot et al., K.: KNEU. [in Ukrainian]

4. Strategies of competitive development in the global economy. (2016). eds A. M. Poruchnyk, Y.M. Stolyarchuk, A.M. Kolot et al.. K.: KNEU. [in Ukrainian]

5. Kozhemyakina T.V. The place of Ukraine in the global economic space: current trends and prospects for change. in the Ukraine and the world: theoretical and practical aspects of activity in the field of international relations: mater. scientific and practical conference. eds. MM Poplavsky. — Kyiv: KNUKiM Publishing House, 2017 — P. 39–49.

6. Rainert, E. C. How rich countries became rich, and why poor countries remain poor [Text] / trans. with English N. Autonomous; under ed. В. Автономова; Gos. University — Higher School of Economics. — M.: Ed. House of Gos. University — Higher School of Economics, 2011. — 384 p.

7. Verba D. Successes of Ukrainian agriculture and problems of economic development / Ukraine: aspects of labor, 2019, № 2, p. 3 — 10.

8. Bogatska NM Analysis of the development of Ukraine's foreign trade activities and opportunities for its improvement. World economy and international economic relations. 2017. Vip. 18. S. 24–27.

9. Kulitsky S. Foreign trade of Ukraine: status, problems and prospects. Ukraine: events, facts, comments. 2018. № 9. S. 81–93.

10. Raukh JE, Gerald MM, Filipenko A. The main problems of development economics — Kyiv: Lybid. — 2003 — 688с.

11. Structural changes and economic development of Ukraine: monograph / [Geets VM, Shinkaruk LV, Artyomova TI etc.] ; for order. Dr. Econ. Sciences LV Shinkaruk; NAS of Ukraine; Inst. Of Economics. Yes, I predicted. — K., 2011. — 696 с.

12. Ajemoglu D., Robinson J. A. Why some countries are rich and others poor. The origins of power, prosperity and poverty. — M.: AST, 2016. — 693 p.

13. North D., Wallis D. Weingast B. Violence and social order. Conceptual framework for the interpretation of the written history of mankind / trans. with English D. Wellaner, M. Markov, D. Raskova, A. Raskova. M. «Ed. Gaidar Institute», 2011. — 480 p.

14. A new post-industrial wave in the West. Anthology / Ed. VL Inozemtseva. M.: Academia. 1999. — 614 p.

15. Verba D. (2018). Economic preconditions and dynamics of the level of material well-being of households with children in Ukraine. «Ukraine: aspects of labor», № 3, P. 13–22.

16. Easterly, W. (2006) Looking for Growth. The adventures and misadventures of economists in the tropics. M.: Institute for Integrated Strategic Studies, 2006.

17. Aghion P., Aghion B.A. (2006) A New Growth Approach to Poverty Alleviation // Understanding Poverty. Oxford: Oxford University Press, 2006.

18. Aghion P., Howitt P. (1998) Endogenous Growth Theory. The MIT Press, 1998.

19. Auty R.M. (2001) Resource Abundance and Economic Growth. Oxford: Oxford University Press, 2001.
20. Quantitative Aspects of the economic growth of Nations: X. Level and structure of foreign trade: Long-Term trends. Econ. Develop. Cult. Change, Jan. 1967, 15 (2 part II), p. 1 — 140.
21. Lewbel, A. (2008). Engel Curves. in New Palgrave Dictionary of Economics, 2nd edition, Palgrave Macmillan.
22. Schumpeter J. Theory of economic development. M. — «Ехмо», 2007.
23. Blaug M. Economic thought in retrospect. — M.: Delo Ltd, 1994. — 720 p.
24. Ukrainian metallurgy: modern challenges and prospects for development: monograph. / А.И. Амосха, VI Большаков, А.А. Минаев, Yu.S. Залознова, Л.А. Збаразская, Ю.В. Макогон et al.; NAS of Ukraine, Inst. Of Industrial Economics. — Donetsk, 2013. — 114 p.
25. Krugman P.R. Increasing returns, monopolistic competition, and international trade / Journal of International Economics. № 9 (1979). P. 469-479.
26. A.P. Kireev AP Krugman's puzzle. — HSE Preprint, M: 2010, — 287 p.
27. Activities of large, medium, small and micro enterprises. STATISTICAL COLLECTION. Kyiv, State Statistics Service of Ukraine, 2018.

Стаття надійшла 14.04.2020

УДК 331.522.4331.005.95/96
DOI 0.33111/vz_kneu.21.20.01.14.096.102

Руженський М.М.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
Проспект Перемоги 54/1, м. Київ, Україна
e-mail: max.ruzhensky@gmail.com
ORCID:0000-0002-8034-1790

ВНУТРІШНЯ СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Ruzhensky M.M.
Ph.D., Associate Professor department of Economic Theory,
KNEU named after Vadym Hetman
Peremohy avenue, 54/1, Kyiv, Ukraine
e-mail: max.ruzhensky@gmail.com
ORCID:0000-0002-8034-1790

INTERNAL STRUCTURE AND FUNCTIONS OF HUMAN CAPITAL

Анотація. Серед соціально-економічних проблем сучасного етапу розвитку України значної ваги набуває дослідження теоретичних і прикладних аспектів внутрішньої структури людського капіталу. На основі аналізу сучасних уявлень про компоненти останнього встановлено функціональний зв'язок з інтелектуальним капіталом, а також представлено його авторське трактування як економічної категорії. Сутнісно-змістовні характеристики структурних елементів людського капіталу ґрунтуються на відмінах у їх функціональному призначенні порівняно з фізичним капіталом з одночасним виокремленням подібності їх впливу на стадії суспільного відтворення. Вони розглядаються як результат інвестування у його розвиток на індивідуальному та макроекономічному рівні, що стимулює економічне зростання та підвищує конкурентоспроможність національної економіки. Наголошується на актуалізації мотивації інтелектуальної праці в постіндустріальному суспільстві.